

Artikel af Louise Serup, billedkunstlærer

Brobygning mellem billedkunstundervisning og kunstterapi. En praktisk indføring i "jeg-støttende" øvelser og "aktiv imagination".

Jeg vil med denne artikel forsøge at skabe bro mellem kunstterapi og billedkunstundervisning. To verdener, som jeg synes hænger mere sammen end de ofte får kredit for. I dele af skoleverdenen stejler man, så snart ordet kunstterapi bliver nævnt! "Vi er en skole og skal undervise i billedfaget og billedsproget - ikke udøve terapi". Udmærket, det er jeg med på og jeg - friskolelærer og kommende kunstterapeut - er da enig i, at skolens hovedopgave ikke er at udøve terapi. Men det sker hver dag alligevel. God billedkunstundervisning skal ikke kun bygge på teknisk kunnen og brug af fantasi, men også på dialogen omkring kunsten, produktionen af denne og elevernes forhold til egne og andres værker. I folkeskoleloven står bl.a.

§ 1

Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at fremme elevernes tilegnelse af kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, der medvirker til den enkelte elevs alsidige personlige udvikling.

Stk. 2.

Folkeskolen må sørge at skabe sådanne rammer for oplevelse, virkelyst og fordybelse, at eleverne udvikler erkendelse, fantasi og lyst til at lære, således at de opnår tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.

Med dette perspektiv i mente er kunstterapien i skolen berettiget. Efter min mening udfører man som lærer og pædagog i de danske skoler hele tiden en form for terapi. Når vi hjælper eleverne til at sætte ord på deres følelser, eller løser deres konflikter i skolegården, ja så er det måske ikke ligefrem hardcore behandling af massive psykiske lidelser, der er tale om, men en afdækning af elevens gøren og laden og dennes følelser, hvilket gerne skulle medføre, at eleven reflekterer over sig selv og i sidste ende, som loven tilsigter, fremmer den alsidige personlige udvikling med tillid til egne muligheder. Netop dette forhold kendetegner god billedkunstundervisning, efter min mening, og jeg vil derfor med rette kalde det kunstterapi, men *kunstpædagogik* kan også være dækkende!

Jung, SELVET og JEG'ET

Det er i den kreative proces, det hele foregår. Her kommer man i forbindelse med sider af sig selv, som man måske ikke vidste eksisterede, eller som man bare ikke kunne eller ville anerkende. Man får øje på sig selv, og på de andre. Man spejler sig i andre og ser sig selv. Man udtrykker sig i et sprog, billedsproget, som kan forstås af alle på et eller andet niveau. Derved handler billedkunstundervisning pludselig om andet og mere end at kunne tegne en ko eller et træ. Den kreative proces danner bro mellem det bevidste og det ubevidste, mellem det velkendte og det

ukendte og sådan kan en udviklingsproces opstå, herunder muligheden for at rumme sig selv og andre.

Billedsproget kan udtrykke og fastholde oplevelser og følelser. Lidt groft sagt sammenligner jeg det kunstterapeutiske arbejde, med det vi i skolen betegner som "æstetiske læreprocesser". Fundamentet, betydningen, virkningen eller formålet er mere eller mindre det samme. Nemlig at eleverne i gennem billedsproget og med deres sanser får mulighed for at opnå en kontakt til sig selv, samt mulighed for, at forstå sig selv og den verden, de lever i. Eleverne arbejder med at udtrykke sig og bearbejde de mange indtryk og oplevelser, som livet giver os alle. Derved bliver billedkunstundervisningen en faktor i den *personlige alsidige udvikling*.

Billedkunsten og billedsproget er et unikt og enestående værktøj, som kan noget helt specielt. Det er en anden erkendemåde, end den kognitive måde at erkende på. Et værktøj som åbner op for det ubevidste materiale i psyken, i lighed med vores drømme. Her blotlægges temaer som er udenfor vores kontrol, og som er mere eller mindre presserende at kigge på for den enkelte. En fordel i billedkunstundervisning i skolen er, at eleverne ikke behøver italesætte eller arbejde med disse personlige temaer eksplicit. Genvinsten ved bearbejdningen er dog, at de kan opnå balance i deres tilværelse og derigennem den *alsidige, personlige udvikling*, som folkeskoleloven tilsigter.

Ifølge C.G. Jungs model af psyken vil materialet, altså billederne og symbolerne på de personlige udfordringer, komme frem, om man vil eller ej, fra det ubevidste lag i psyken, og fremme udvikling og forståelse af os selv. Dette sker gennem det kreative arbejde, som skaber mulighed for individuation. JEG'ET skabes op gennem opvæksten i den kontakt, vi som individer har med vores omsorgspersoner, og med hvem og hvad vi ellers møder på vores vej. Over tid bliver JEG'ET udskilt fra SELVET, og bliver til det vi ofte kalder personligheden. I denne proces kan man enten få skabt sig et stærkt JEG eller et svagt JEG. Jung kaldte mennesker med et svagt JEG i forhold til SELV'ET, Anima besatte. Det vil sige, at deres JEG er domineret af det kvindelige aspekt – det emotionelle og sanselige. Det kan eksempelvis betyde, at personen har svært ved navigere i alle de sanseindtryk, som han/hun opfatter og dermed kan det være svært at kommunikere med andre mennesker. Det omvendte kan også være tilfældet. At JEG'ET er domineret af det mandlige aspekt: det tænkende og fornuften. Personer med denne jeg-dominans kaldes så for Animusbesatte. Her mangler kontakten til SELV'ET. De har fået bygget så godt et forsvar op, at de har svært ved mærke SELV'ETS sansestimulation og de bor så at sige "i hovedet". I forhold til den *alsidige personlige dannelse* er "jeg-støttende" øvelser i billedkunstundervisningen helt geniale. Det er kunstterapi på et plan, som kan laves uden den store doktorgrad. Her er tale om processer som foregår, om man vil det eller ej. De kan forblive ubevidste, hvis det er det man ønsker, men ofte gennemskuer eleverne sammenhænge mellem dem selv, deres JEG og deres billede, hvilket bare er dejligt og giver undervisningen ekstra dybde, samt bidrager til elevens metarefleksion. Elevens dialog med værket, både den indre dialog og den ydre dialog med de andre elever og læreren, og hvem der eller måtte se værket, er super vigtigt. Denne dialog er en form for terapi, og ikke noget vi behøver være bange for. Der sker under alle omstændigheder en spejling mellem

eleven og værket, hvor selve forandringsprocessen sker hurtigere, hvis den kognitive del også iværksættes, når eleven sætter ord på. Men der sker en påvirkning under alle omstændigheder.

Aktiv imagination

Et begreb skabt af C.G. Jung, som jeg også har haft stor glæde af, både i min egen udviklingsproces og som billedkunstlærer, er aktiv imagination. Aktiv imagination er noget andet og mere end blot at bruge sin fantasi. Det er en teknik. En vej til individuation. Jørgen Buur Bertelsen beskriver aktiv imagination i "Barndommens bog" således: "At være ramt af et billede", det kender vi nok alle sammen. Vi ser eksempelvis et billede, som vi bliver ramt af, som taler til vores ubevidste og vækker noget i os, og som starter en søgen i os selv. Hvad og hvorfor taler netop dette billede til mig? Hvad er det i billedet, som griber fat i mig og mit personlige ubevidste? Aktiv imagination er kunsten at få form på det endnu formløse."

Endvidere kan man sige at aktiv imagination er en metode, hvor man i vågen tilstand aktivt forholder sig til det ubevidste igennem forestillingsevnen. Metoden er inddelt i to faser:

1. Aktiveringsfasen

Det ubevidste forstyrres enten ved et billedmæssig indtryk, hvor man bliver "ramt" af noget, eller en krise i tilværelsen som eksempelvis skilsmisse, dødsfald, fyring osv.

2. Imaginær dialog

En dialog med det ubevidste. Et slags nedskrevet manuskript eller drejebog til en film.

I den aktive imagination går man i dialog med det ubevidste, og man kan derfor blive ret overrasket over, hvad denne dialog kan indeholde og fortælle. Man kommer så at sige i kontakt med det Jung kaldte "det kollektive ubevidste" lag i psyken. Vores såkaldte psykiske gener, som er fyldt med symboler. Ved arbejde med symboler sætter man sig fri af JEG'ET. Der sker en adskillelse mellem JEG og SELVET (det ubevidste). Derved kan det blive lettere at forholde sig til sig selv. Når man flytter sine egne egenskaber, eller mangel på samme, over i eksempelvis et træ, er det lettere at "få øje" på sider af sig selv og tale om ømtålelige emner. Det er jo et symbol, et træ, jeg taler om. Dette kender de fleste af os, f.eks. når vi har lettere ved at spotte andre menneskers egenskaber eller mangel på samme, end at se ind i os selv og spotte vores egne kvaliteter eller mangel på samme. Dermed har billedkunstundervisning to redskaber fra kunstterapiens og psykologiens verden, den aktive imagination og JEG-støttende øvelser, som den med fordel kan gøre brug af, og som den efter min mening bør gøre brug af. Det er den form for kunstterapi, som hører hjemme i skolernes verden, og som kan understøtte udviklingen af det hele menneske.

Mit træ - et konkret undervisnings forløb

Jeg er heldig at arbejde på Bøgevangskolen i Vejle, som er en skole for elever med særlige behov. Skolen har ca. 50 elever i alderen ca. 17-23 år, som vi hjælper og støtter i at få en god start på voksenlivet. Behovene er vidt forskellige, og mit billedkunsthold er da også en broget flok med hver sine udfordringer. Også for mig som lærer, er det en kæmpe udfordring at lave klasseundervisning. At arbejde under den samme overskrift og med de samme materialer er ikke altid lige nemt, da behovene og forudsætningerne for at klare en sådan undervisning ikke altid er til stede. Derfor er glæden så meget større, når det lykkes. Arbejdet med "Mit træ" er netop et sådant forløb.

Formålet med dette forløb er, at jeg ville bringe så mange sanser i spil som muligt. Eleverne skulle arbejde med maleri og symbolet "træet". Det hele skulle kulminere i en udstilling på Vejle Bibliotek i anledning af "Billedkunstens dag".

Ud fra min erfaring som billedkunstlærer, ved jeg, at det at opstille en ramme ofte giver gode resultater. Det giver undervisningen en retning, giver eleverne noget at forholde sig til og "spille bold mod". Der findes andre som mig, der påstår at det simpelthen er umuligt at være spontan og kreativ, hvis man ikke har en ramme. Om vi befinder os i et klasseværelse med elever med autisme, eller andre kognitive udfordringer, eller i et klasselokale fyldt med normalfungerende efterskoleelever, virker det under alle omstændigheder godt dels med en ramme for arbejdet, dels med at gøre brug af så mange indgangsvinkler som muligt.

Vi startede med at se en PowerPoint præsentation om mange forskellige træer underlagt stille musik. Musikken havde momenter af susen i træerne og andre naturlyde. Derefter lavede vi en brainstorm om træer. Vi kom langt omkring fra træets egenskaber og anvendelse, historiske og mytologiske træer, forskellige træsorter, sammenligning mellem menneskets, træets og livets cyklus etc.

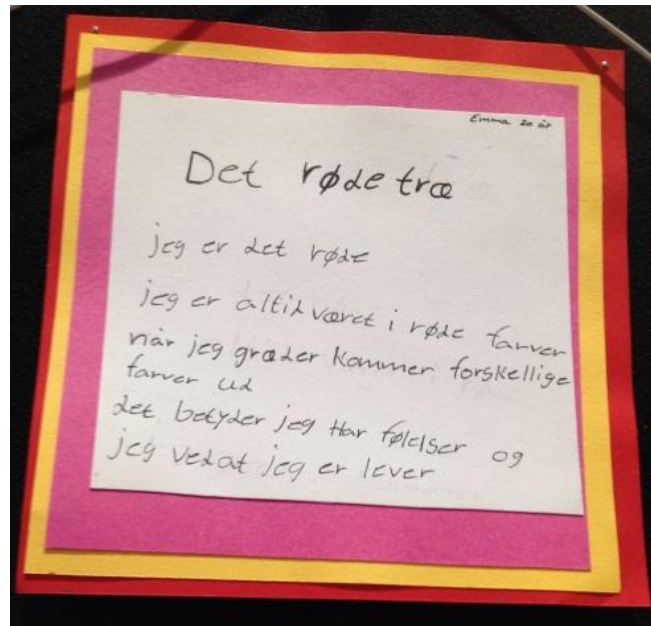
Rent lavpraktisk er Bøgevangskolen, som en af de frie fagskoler, også blevet ramt af regeringens sparekniv, så det at anvende samlingsalens gamle lamelgardiner til at flette et malerlærred var nærliggende. Det var sjovt og en god motorisk øvelse. Jeg flettede et kæmpe lærred, hvor på vi, i fællesskab, skulle male "skolens træ". Eleverne flettede mindre lærreder til deres eget personlige træ. Vi malede ud fra udviklingsteorien om: Kaos, rytme og symbol.

Vi havde andre "rester", som nær var havnet i skraldeposen, men i sidste øjeblik blev reddet i lyset af sparekrav. De gamle Tempera farve blokke blev sat i blød i vand og vi kastede, malede, sprøjtede, dumpede malingen på det store lærred til vores fælles træ. Det eneste kriterie var, at vi ikke måtte male med pensel, ellers var alt andet tilladt! Kaos opstod, og det var så at sige lidt af et svineri, men eleverne fik fornemmelse af kaos, af leg med materialet og slap for en tid kontrollen. Derefter lavede de ud fra samme fremgangsmåde deres egne lærreder. Her var rammen, at man kun måtte vælge 3 forskellige farver eller toner i kategorien: varme eller kolde farver, ellers

samme princip som før med kaos. Desuden havde vi en lang snak om, at denne baggrund ikke skulle ligne noget bestemt. De skulle lege med malingen, hvilket der kom nogle yderst forskellige og interessante baggrunde ud af. Stemningen var intens og koncentreret. Mod slutningen var der megen snak mellem eleverne og studering af hinandens billeder: "Hvordan fik du lavet det, ih hvor flot, kom og se, hvad der er sket her"!

Tæt ved skolen ligger en skov, som vi besøgte i næste lektion. Her lavede vi en parøvelse. Den ene elev blev med bind for øjnene ført ud gennem skoven til et særligt træ, som den blinde så skulle mærke og føle på. Eleven blev af sin hjælper ført tilbage til udgangspunktet og fik fjernet bindet. Derefter gik de sammen ud i skoven og mærkede på forskellige træer indtil de, med større eller mindre held, fandt deres træ! Det gik faktisk forbavsende godt, og det var en dejlig oplevelse sådan at kramme træer, snuse og mærke essensen af træ og skov. Da vi kom hjem placerede eleverne sig foran lærrederne, lukkede øjnene og jeg førte dem gennem en kort meditation, hvor de prøvede at forestille sig selv som et træ. Derefter var det tid til endelig at male sig eget træ. Nogle var i gang med det samme, andre lidt mere tøvende. Nogle malede ud af fri fantasi, andre fandt lidt hjælp og inspiration fra de træbilleder, som de blevet præsenteret for i starten af forløbet. Træerne er som eleverne meget forskellige: Der er træer uden stamme, træer som græder, træer uden frugt og uden rødder, livlige træer i stor bevægelse, meget spinkle og små træer. Da de var færdige lavede de alle en JEG-øvelse. De skulle "tømme" deres træ for udsagn startende med sætningen: Jeg er.....

Også her blev resultatet meget forskelligt, og ikke alle var i stand til at løse den konkrete opgave. Opgaven gled, for enkelte elever, over i en form for aktiv imagination, hvor de havde en dialog med træet. En elev er stærkt ordblind, og jeg skulle være sekretær. Jeg bad ham om at starte, som tidligere nævnt, med: Jeg er... Men han blev helt stille og synes ikke træet havde noget at sige, hvilket var ret bemærkelsesværdigt, da netop han havde fortalt vidt og bredt om sit træ til alle dem, som forsigtigt kom listende forbi i pauserne for at se, hvad billedkunsthølet nu arbejder med. "Hvad sagde du til dem?", spurgte jeg, - og så væltede det ud med udsagn om hans træ. Men mod slutningen, hvor strømmen aftog en smule, blev han igen helt stille, vendte sig mod mig og sagde med stor overbevisning og overraskelse "Jamen, det er jo mig selv, jeg snakker om". Dette var en kæmpe "ahaoplevelse" for ham. En erkendelse, som førte til nye snakke om ham og hans liv og samhørighed mellem elev og lærer, hvor vi hurtigt kunne blive enige om, hvor fantastisk billedkunst er! Som afslutning præsenterede alle elever deres træ for hinanden ved oplæsning af deres lille digt/jeg-støttende øvelse. Derefter var der en fælles gennemgang af godt og skidt i forløbet. Som krølle på undervisningsforløbet gik vi på "Billedkunstens dag" i fælleskab med vores værker til Vejle Bibliotek, hvor vi etablerede en udstilling – en såkaldt "Vandreudstilling". Endnu en vigtig brik i billedkunst undervisning er formidling. Det er det også i det terapeutiske arbejde, men her måske ikke helt så direkte. At dele sine billeder og sin verden med andre, skaber endnu en grobund for aktiv imagination - også blandt tilskuerne.

Ovenover ses et eksempel på et træ og den jeg-støttende øvelse. Pigen, som har lavet dette træ, er en såkaldt "stille pige", som har meget svært ved at tale om sine følelser. Dette har øvelsen hjulpet hende med. Tydeligvis sætter pigen ord på noget, som før var ordløst. Hun spejler sig i træet og accepterer hvad hun ser. Smerten er hverken forsvundet eller bearbejdet, men bliver synlig og rummet af hende og os andre. Den er nu ude i det åbne rum, og muligheden for en yderligere dialog foreligger, samt for en større forståelse af hendes virkelighed. Her stopper terapien for nu. Havde hun været i et kunstterapeutisk forløb, kunne hun arbejde med, hvordan det påvirker og har påvirket hendes liv, og hvorfra smerten stammer. Den jeg-støttende øvelse hjælper hende med at rumme sig selv og åbner op for dialog om et svært emne. Hun viser en del af sig selv, og giver dermed ubevidst også andre mulighed for at åbne op for ukendte sider af dem selv. Vi andre kan spejle os i hendes smerte og hendes virkelighed. Dermed bliver den pludselig en almen menneskelig oplevelse, som i bund og grund vedkommer os alle.

Det Glade Træ

Jeg er et glad og livlig træ, fordi hverdag er en ny dag, er et blåt og sribet ungt træ, med mange grønne blade og har ingen rødder, men det gør ikke noget for er glad for den jeg er. Det er bedre at være et glad træ en et trist træ, jeg lever efter ordsproget "smil til verden og verden smiller til dig".

Signe 20 år

Endnu en "stille pige" har lavet et træ. Pigen viser en side af sig selv, som vi andre ikke vidste eksisterede. Jeg ved, hun også selv blev overrasket over, hvad træet havde at fortælle. Det er ikke "sandheden", hun viser med sin nærmest usynlige tilstedeværelse. Det er et udtryk for hendes ubevidste SELV, som kom til syne i det billedmæssige arbejde. Vi oplevede begge, at hun blev mere rank og stolt efter at have præsenteret sit træ, og hun er efterfølgende også blevet mere åben og snakkesalig i undervisningen. Begge eksempler viser, som tidligere påstået, at terapien foregår - om vi vil det eller ej. At vi med simple metoder kan hjælpe de unge mennesker til en større forståelse af sig selv og hinanden.

Jeg håber, at jeg, med denne præsentation af et par Jungianske begreber og et konkret undervisningsforløb, har været med til bløde lidt op for, hvor grænsen mellem god billedkunst-undervisning og kunstterapi går. Jeg synes ikke, vi skal være så bange for at kalde en skovl for en skovl og en spade for en spade. Nemlig at vi billedkunstlærere, på et eller andet niveau, også laver kunstterapi. Vi bør dyrke det og stå ved det, når vi forsøger at leve op til, eller stå mål med, den danske folkeskoles lov om at medvirke til den *alsidige personlige* udvikling.

Litteraturliste:

Bertelsen, J. Buur, 2012, *Barndommens bog*, Siesta.

Bruus-Jensen, L. & Hilling, S., 2005, *Livshistorien – didaktik & metode*, Munkholm Forlag.

Christensen, K. Erik & Marxen, H., 2011, *Læreren grundbog til indskolingen*, Meloni.

Flensborg, I. & Sørensen, B.H, 1997, *Billeder på begyndertrinnet*, Dansk lærerforening.

Skov, V., 2009, *Kunstterapi*, Forlaget Marcus.

Skov, V., 2007, *Helteudvikling*, Forlaget Marcus.

Skov, V., 2005, *Det skabende menneske*, Forlaget Marcus.

Teglbjærg, H. Stubbe, 2011, *Skabende Kunstterapi*, Århus Universitetsforlag.

Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 7 – 2004, Grundskolen, 2004, *Faghæfte 8 Billedkunst*, Undervisningsministeriets forlag.